

„S Bohem za císaře a vlast!“ Válečné pomníky dlouhého 19. století na území Ústeckého kraje

Jiří Bureš – Marta Pavlíková

Resumé

“With God for the Emperor and the Fatherland!” War memorials of the long 19th century on the territory of the Ústí Region

During the long 19th century a large collection of war memorials was created in the area under study. Their older horizon from the first third of the 19th century was created in connection with the Battle of Chlumec, Přestanov and Varvažov. It is a valuable collection of monumental architecture celebrating mainly the elites of the time, and leading artists (Pietro Nobile, Josef Max, Václav Prachner, Karl Friedrich Schinkel) participated in its creation. The more numerous set of monuments built from the 1870's onwards was dedicated mainly to the war campaigns of the second half of the 19th century. Its builders were associations of military veterans. The builders were mainly local sculptors or specialist firms (Josef Seiche, Rudolf Burghart, Wilhelm Spölgen) with the participation of renowned sculptors (Karl Wilfert Sr., Ernst Hegenbarth, Johann Adolf Mayerl, Fritz Tampe). After 1918, these monuments were subjected to forced adaptation and stripped of their imperial symbols.

Keywords: war memorial, veterans' associations, Napoleonic Wars, Austro-Prussian War, festivities, ritualization, law for the protection of the republic

Válečné pomníky jsou v nejširším povědomí laické veřejnosti vnímány především v kontextu událostí 20. století a jeho světových válek. Tomu odpovídá i stav našeho pomníkového fondu, který tvoří převážně pomníky odkazující na první nebo druhou světovou válku. Avšak početně dochované jsou v některých oblastech republiky také památky na válku prusko-rakouskou, případně starší pomníky spojené s válkami proti Napoleonovi. Větší část pomníkového fondu, která se utvářela na přelomu 19. a 20. století a byla zpravidla věnovaná válečným událostem mezi lety 1848–1878, však zcela zanikla. Tato specifická skupina válečných pomníků budovaná v období tzv. dlouhého 19. století, tedy v rozmezí let 1789–1914, nebyla dosud na území Ústeckého kraje hlouběji zkoumána a rozsah tohoto fondu nebyl zatím plošně zmapován ani zhodnocen. Zájem odborné i laické veřejnosti byl dosud věnován téměř výhradně starší skupině válečných pomníků vymezeného období, tedy památníkům spojeným s napoleonskými válkami, které na sledovaném území reprezentuje soubor pomníků bitvy u Chlumce, Přestanova a Varvažova z roku 1813.¹ Naopak mladší pomníkové realizace z druhé polovi-

ny 19. století jsou v literatuře podchyceny velmi sporadicky.² Tato studie je dílčím příspěvkem k poznání těchto memoriálních památek stojících na počátku vývoje fenoménu válečného pomníku ve smyslu, v jakém jej chápeme dnes.

Pramenná základna ke sledovanému tématu má bohužel torzální charakter a je značně roztržštěná. Prameny hmotné povahy představují fyzicky in situ nebo in fondo dochované pomníky v celistvé nebo torzální podobě. Nemalá část pomníkového fondu však již nenávratně zanikla nebo byla radikálně adaptována, a proto hlavní segment pramenné základny tvoří písemné prameny. Jedná se v prvé řadě o obecní, školní nebo spolkové kroniky, případně farní pamětní knihy. Cenné informace poskytují také materiály úřední povahy uložené ve fondech místních samospráv. V menší míře se dochovaly písemnosti spolkových výborů pro výstavbu pomníků, a to především ve fondech veteránských organizací³ či konkrétních osob.⁴ Vzhledem k nedostatečné míře dochování archivních pramenů jsou cenným informačním zdrojem regionální periodika nebo pamětní tisky vydávané u příležitosti slavnostního odhalování.

¹ Soubor literatury na toto téma je velmi obsáhlý, z nejnovějšího okruhu se jedná především o následující texty: Vojtěch KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017; Týž, „Bez Chlumce by nebylo Lipska“... jubilejní slavnosti na Ústecku v roce 1813, in: Ústecký sborník historický, 2011, č. 1, s. 45–62; Vít VLNAS, *Chlumecké pomníky jako památníky tří uměleckých epoch*, in: Marcela Zemanová – Václav Zeman (edd.), *Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu, Ústí nad Labem 2014*, s. 85–105.

² Eduard LEHMANN, *Erinnerungen an vergessene Soldatengräber nebst Episoden aus den verschiedenen Schlachten, sowie Mittheilungen über Gründung, Erbauung und Enthüllung von Krieger-Denkmalern*, Kreibitz 1898; Karel STEIN, *Pomníčky Českého Švýcarska, Děčín – Nördlingen* 2016; Petr RAK, *Vejprty, pomník padlým vojákům*, in: *Nástup*, č. 42–43, roč. XVI, 2007.

³ Dochováno jen ve zlomcích, např. Archiv města Ústí nad Labem (dále jen Am ÚL), f. Spolek veteránů Chabařovice; Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Děčín, f. Spolek veteránů hraběte Radeckého Podmokly.

⁴ SOkA Děčín, f. Eduard Lehmann.

Obr 1. Obelisk v Krásném Dvoře z let 1796–1802 vztyčený na oslavu arcivévody Karla a jeho vítězství nad Francouzi v bitvě u Ambergu. Foto: Marta Pavlíková, 2017

Základní údaje o válečných pomnících dlouhého 19. století poskytuje také evidence provedená v roce 1926 četnickými stanicemi pro potřeby Památníku odboje.⁵ Tato plošná dokumentace zaměřená primárně na pomníky obětí velké války podchycuje i starší válečné nebo císařské pomníky, které se staly po roce 1918 ideově nežádoucími. Součástí této evidence byl nejen slovní popis pomníku, ale také jeho obrazová dokumentace v podobě nákresu, černobílé fotografie nebo pohlednice.⁶ Prameny ikonografického charakteru dále doplňují historické fotografie a pohlednice uložené ve fondech regionálních muzeí, městských a oblastních archivů nebo ve sbírkách soukromých sběratelů.

⁵ Evidence byla prováděna četnickými stanicemi na základě rozkazu Zemského četnického velitelství pro Čechy v Praze ze dne 15. ledna 1926.

⁶ Evidence je aktuálně uložena v depozitáři knihovny Vojenského historického ústavu v Lešanech a probíhá její třídění a digitalizace, následně bude předána Vojenskému ústřednímu archivu. Digitalizované materiály budou přístupné na Digitální studovně Ministerstva obrany ČR (digitalnistudovna.army.cz).

Obr 2. Pruský pomník bitvy roku 1813 ve Varvažově od architekta Karla Friedricha Schinkela z roku 1817. Foto: Marta Pavlíková, 2017

Válka orlů aneb pomníky napoleonské

Starší horizont sledovaného pomníkového fondu představují monumenty budované na památku napoleonských válek, tato díla opěvující vojenské elity a válečná vítězství mají charakter kolektivního náhrobku obracejícího se k památce padlých. Sílící kult mrtvých obětujících své životy vyšším válečným cílům významně ovlivnily myšlenky Velké francouzské revoluce, která vyzdvihla rovnost válečných obětí a význam každé jedné z nich. V pomníkové praxi té doby dochází poprvé k individualizaci jednotlivých

Obr 3. Slavnostní odhalení rakouského pomníku generála Colloredo-Mansfelda ve Varvažově konané dne 17. září 1825, nesignovaný akvarel, 1825. Zdroj: NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem

obětí – řadových vojáků.⁷ Tyto revoluční ideje se následně odrazily i v národně osvobozené boji německých států proti Napoleonovi.⁸

Mezi nejstarší památky tohoto druhu postavené na území Ústeckého kraje patří obelisk v Krásném Dvoře z let 1796–1802 vztyčený na oslavu arcivévody Karla a jeho vítězství nad Francouzi v bitvě u Ambergu. Obelisk je nedílnou součástí kompozičního rozvržení parku, kde jeho vertikála ukončuje tzv. Mílovou alej. Podle původního záměru měla být stavba věnována slunečnímu elementu a vrcholit pozlaceným slunečním kotoučem,⁹ patrně až během realizace byla upravena na pomník válečný.¹⁰

Z monumentálních „národních“ napoleonských pomníků odkazujících k vítězné bitvě koaličních armád, jež se odehrála roku 1813 v okolí Chlumce, byl jako první v roce 1817 postaven tzv. pruský pomník ve Varvažově. Litinový neogotický monument od architekta Karla Friedricha Schinkela nechal postavit Friedrich Vilém III. na paměť padlých pruských vojáků. Podle téhož návrhu bylo následně odlito

celkem osm identických pomníků, které byly instalovány na dalších významných bojištích tzv. osvobozené války.¹¹ Z hlediska geneze sledovaného fondu je tato památka výjimečná právě svou dedikací,¹² protože soudobé pomníky téže bitvy byly dedikovány přímo vojenským elitám a suverénům, byť se předmětné bitvy přímo neúčastnili.

Do této skupiny patří druhý varvažovský pomník z roku 1825 věnovaný polnímu maršálkovi rakouského vojska Hieronymu Colloredo-Mansfeldovi. Současně měl litinový obelisk vrcholící dvouhlavým orlem s vavřínovým věncem upomínat na odražení útoku napoleonských vojsk u Nakléřovského průsmyku ze dne 17. září 1813. Návrh pomníku s plastickou výzdobou od sochaře Václava Prachnera vypracoval vojenský inženýr Franz Duhamel de Querlonde, jeho výstavbu iniciovali plukovní důstojníci, polní podmaršálek hrabě Klebelsberg, major Spinet a podplukovník von Ehrenberg.¹³

Třetí, tzv. ruský, památník byl vybudován u Přestanova mezi lety 1835–1837 podle projektu architekta Pietra Nobbi-

⁷ Reinhart KOSSELECK, *Sediments of Time. On Possible Histories*, Stanford 2018, s. 217.

⁸ Více ke genezi moderního pomníku: V. KESSLER, *Paměť v kameni*.

⁹ Franz Alexander von KLEIST, *Fantasien auf einer Reise nach Prag*, Dresden – Leipzig 1792.

¹⁰ Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Zdeněk HOJDA – Martin KRUMPHOLZ, *Jan Rudolf Černín a jeho Krásný Dvůr. Krajinářský park v Čechách v ohnisku vlivů a cestovních inspirací 1770–1850*, Praha 2023, s. 196.

¹¹ V. VLNAS, *Chlumecké pomníky*, s. 86.

¹² V. KESSLER, *Paměť v kameni*, s. 46.

¹³ Petr VÁGNER, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, Ústí nad Labem 2000, s. 12. Diplomová práce. Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

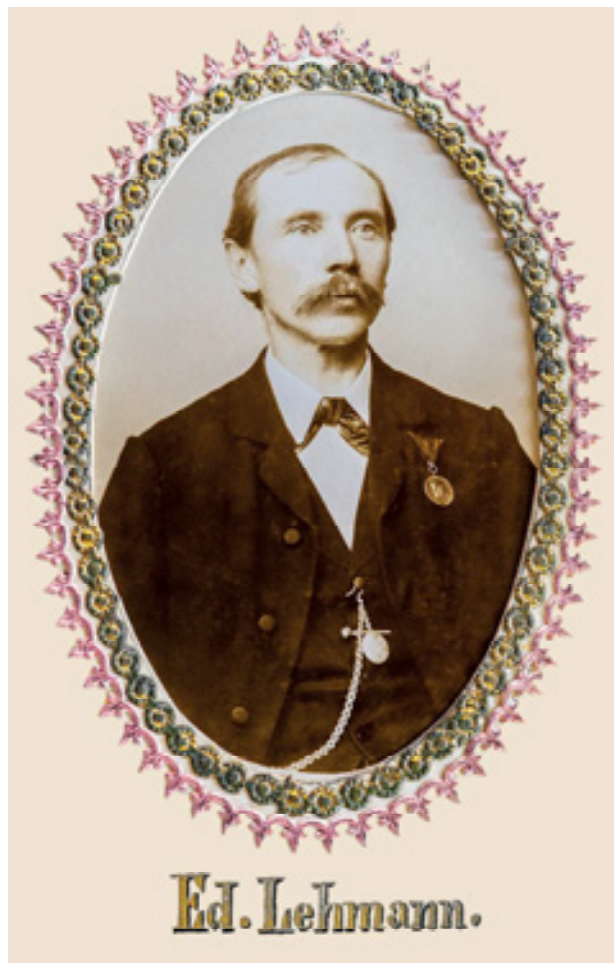

Obr 4. Ruský pomník bitvy roku 1813 u Přestanova od architekta Pietra Nobileho a sochaře Josefa Maxe z roku 1837. Foto: Marta Pavlíková, 2017

leho za účasti sochaře Josefa Maxe. Tento litinový pomník vrcholící okřídlenou sochou bohyně Niké byl postaven rakouským císařem Ferdinandem V. a vzdává hold ruské armádě. Svůj podíl na jeho vzniku měli také jeho otec František I., dále ruský car Mikuláš I. a především kancléř Metternich. Již samotné položení základního kamene se stalo mimořádnou událostí, odehrálo se 29. září 1835 za přítomnosti panovníků zemí tehdejší protinapoleonské koalice a bylo okázalejší než následné odhalení a vysvěcení dokončeného monumentu uskutečněné 29. srpna 1837.¹⁴

Mladší válečné pomníky a jejich tvůrci

Utvářející se tradice válečných pomníků druhé poloviny 19. století postupně reflektovala další válečné konflikty, zejména prusko-rakouskou válku roku 1866 a války z let 1848–1849 nebo 1859. Snaha uctít obrovské množství válečných obětí vedla ke vzniku stovek drobných i větších památníků zřízených v místech bojů, ale také zcela mimo

Obr 5. Eduard Lehmann (1844–1923), vojenský historik a veterán bitvy u Hradce Králové, nedatovaná fotografie (80. léta 19. století). Zdroj: SOKA Děčín

místa válečných operací v intravilánech obcí, v dosahu truchlící komunity. Tento trend úzce souvisel s významovým posunem válečných pomníků plnicích do té doby zejména pietní a pamětní roli, nově se tyto monumenty staly účinným prostředkem k upevnění kolektivní identity a demonstrací politického a národního přesvědčení.

Na sledovaném území se s těmito pomníky setkáváme od sedmdesátých let 19. století, kdy četné spolky, zejména veteránské, s podporou místních samospráv iniciovaly jejich výstavbu. Na počátku stavebního procesu bývalo obvykle založení pomníkového komitě (výboru), který zajišťoval vše potřebné – místo pro stavbu, finanční prostředky, výběr projektu i dodavatele. Pokud byl pomník realizován ve spolupráci více korporací, měla každá z nich ve výboru svého zástupce. Náklady na stavbu pomníku se obvykle získávaly prostřednictvím sbírek a darů nebo pořádáním nejrůznějších benefičních akcí.

Mezi neaktivnější stavebníky té doby patřily rakouskému státu loajální veteránské organizace, nejčastěji spolky vysloužilých vojáků (*k. k. Militär-veteranenverein*)

¹⁴ V. VLNAS, *Chlumecké pomníky*, s. 85–91.

Obr 6. Pomník padlým v rakouských válkách v Chřibské z roku 1874, nedatovaná fotografie (okolo roku 1900).
Zdroj: SOKA Děčín

a později pod vlivem německého prostředí spolky válečníků (*Kriegerverein*),¹⁵ které začaly vznikat v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století primárně za účelem podpory válečných vysloužilců. Tyto supraetnické organizace oddané císaři byly obvykle navázány na aristokracii, která často vystupovala v roli čestného protektora a podporovatele spolku. Tradičně uniformované spolky měly vlastní vlajky i hudební tělesa. Pro svou „oddanost k císaři, dynastii a rakouskému státu a družnou věrnost v rakouském duchu vojenském“ byly tyto vysloužilecké organizace po zániku habsburské monarchie výnosem Ministerstva vnitra z 29. listopadu 1919 oficiálně zrušeny. Zároveň však nový československý stát poskytl spolkům tříměsíční lhůtu na transformaci a vznik nástupnických organizací s upravenými stanovami a novým názvem – nejčastěji Spolek vojenských vysloužilců (*Verein gedienter Soldaten*). Tato transformace však byla podmíněna jejich činností „na poli humanitním, bude-li z nich veškeren vojenský a dynastický rakouský ráz vymýcen“.¹⁶

¹⁵ Více k historii a činnosti spolků: Jaromír INDRA, *Spolky c. k. vojenských vysloužilců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, [s. l.] 2010.

¹⁶ Více k transformaci veteránských spolků: Václav ŠMIDRKAL, *The Defeated in a Victorious State. Veterans of the Austro-Hungarian Army in the Bohemian Lands and Their (Re)mobilization in the 1930's*, in: *Zeitgeschichte*, č. 1, roč. 47, 2020, s. 85.

Obr 7. Pomníky padlým sedmileté války u Kunratic z let 1903 a 1906. Foto: Marta Pavlíková, 2017

Obr 8. Pomník padlým v rakouských válkách v Hoře sv. Šebestiána od Heinricha Rövera z roku 1879.
Foto: Marta Pavlíková, 2019

Obr 9. Pomník padlým v rakouských válkách v Tepličkách od firmy Josef Seiche z roku 1894, nedatovaná fotografie (okolo roku 1900). Zdroj: Městské muzeum Duchcov

Obr 10. Pomník padlým v rakouských válkách v Podbořanech od firmy Josef Seiche z roku 1905, nedatovaná pohlednice (okolo roku 1909). Zdroj: VHÚ Praha

Obr 11. Pomník padlým v rakouských válkách v Litoměřicích od firmy Rudolf Burghart z roku 1894, nedatovaná fotografie (okolo roku 1900). Zdroj: Oblastní muzeum v Litoměřicích

Obr 12. Pomník padlým v rakouských válkách v Mostě od sochaře Ernsta Hegenbartha a firmy Rudolf Burghart z roku 1899, nedatovaná fotografie (1940–1944). Zdroj: SOKA Most

Kromě vojenských organizací se můžeme setkat i se stavebními aktivitami soukromých osob. Důležitou postavou stojící za výstavbou nejstarších válečných pomníků na Děčínsku byl Eduard Lehmann (1844–1923), veterán bitvy u Hradce Králové, čestný člen a protektor 28 vysloužilých spolků.¹⁷ Lehmann, vlastní profesí malíř pokojů, se věnoval vojenské historii, vyhledával vojenské hroby a vlastním nákladem je udržoval,¹⁸ byl také jedním ze zakládajících členů spolku pro výstavbu pomníku bitvy národů u Lipska a členem Ústředního výboru pro udržování vojenských pomníků války roku 1866.¹⁹ Roku 1874 inicioval vybudování pomníku na chříbském hřbitově u kostela

sv. Jiří na památku obětí válek z let 1848, 1859, 1864 a 1866 pocházejících z Chříbské a okolí. Pomník byl dokončen následujícího roku 1875 a představuje nejstarší dochovanou památku tohoto typu v Ústeckém kraji. Lehmann dále stál za zřízením dvou pomníků sedmileté války u Kunratic (1903 a 1906), pomníků padlým bitvy u Studence v Lísce (1906) a bitvy u Hochkirchu v Sasku (1905) a řady pamětních desek. Ještě v roce 1916 Lehmann vydal publikaci věnovanou příběhům hrdinů bojujících v řadách rakouské armády pocházejících ze Šluknovského výběžku.²⁰

Do začátku velké války vznikly na základě iniciativ vysloužilých spolků na území Ústeckého kraje četné pomníky, obvykle ve větších městech, vztyčené na památku válečných obětí příslušného okresu. Často byly tyto monumenty dedikovány i císaři Františku Josefu I. a vedle jmen padlých je doplňovaly symboly rakouské monarchie – dvouhlavý orel s rozepjatými křídly a reliéfní poprsí císaře. V převážné většině případů se jedná o tradičně pojaté stavby, jejichž architektura vychází z osvědčeného typu obeliskového pomníku doplněného dedikačními nápisy a jmény obětí. Kvalita sochařské výzdoby se odvíjela od schopností konkrétního tvůrce a od finančních prostředků zadavatele. Obvyklými dodavateli těchto memoriálních staveb byli především regionální autoři a větší kamenosochařské podniky, pouze menší část pomníkové produkce na sledovaném území vznikla za účasti etablovaných umělců, akademických sochařů nebo architektů.

Na počátku sledované skupiny válečných pomníků stojí vedle již zmiňovaného pomníku v Chříbské válečný pomník v Hoře sv. Šebestiána z roku 1879 postavený podle návrhu původem vídeňského malíře a restaurátora Heinricha Röverera (*1850), který působil jako odborný učitel v Chomutově a v Liberci.²¹ Jde o kvalitní práci svým uměleckým ztvárněním odpovídající významu lokality, naopak v městském prostředí se setkáme s ambicióznějšími projekty. Za první monumentální stavbu lze považovat dnes již neexistující válečný pomník v Ústí nad Labem²² v podobě pětimetrového obelisku ze saského pískovce umístěného na soklu s mramorovými nápisovými deskami se jmény 27 padlých.²³ Velkolepě pojaté byly také sesterské válečné pomníky v Teplicích (1894) a Podbořanech (1905), které dodala významná teplic-

¹⁷ Srov. František SAJDL, *Eduard Lehmann. Z galerie pozapomenutých*, in: DVZ, č. 2, roč. XVIII, 2008, s. 38–45.

¹⁸ Jedním z Lehmannových badatelských výstupů je také publikace věnovaná válečným vzpomínkám, péči o válečné hroby a budování pomníků. Viz E. LEHMANN, *Erinnerungen an vergessene Soldatengräber*.

¹⁹ K osobě Eduarda Lehmana podrobněji: *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*, September 1898, č. 3, roč. 21, s. 293–294; K. STEIN, *Pomníčky*, s. 105–109; Alfons GAMPE, *Still träumt ein Denkmal vor sich hin*, in: *Unser Niederland*, č. 554, roč. 48 (1996), s. 14–15; F. SAJDL, *Eduard Lehmann*, s. 38–45.

²⁰ Eduard LEHMANN, *Oesterreich-Ungarns und Deutschlands tapfere Krieger im Felde der grossen Zeit 1914 bis 1916 nebst Episoden*, Kreibitz 1916.

²¹ *Neunter Jahres-Bericht der k. k. Staats-Gewerbeschule zu Reichenberg*, Reichenberg 1885, s. 6.

²² Kromě tohoto pomníku byl v Ústí nad Labem v roce 1898 zřízen také pomník věnovaný obětem tažení v Bosně a Hercegovině v roce 1878, viz: *Unsere Ier Jäger. Erinnerungsblatt an die Kämpfe in Bosnien aus Anlass der Enthüllung des Denkmals für die in der Okupation im Jahre 1878 Gefallenen des k. u. k. Feldjäger-Bataillons Nr. 1.*, via: www.ndk.cz [citováno 30. 3. 2024].

²³ *Aussiger Anzeiger*, 17. 5. 1882, č. 38, roč. 26, s. 4.

Obr 13. Jubilejní pomník v Krásné Lípě od sochaře Moritze Clemense Grundiga z roku 1908. Foto: Marta Pavlíková, 2023

ká firma založená sochařem Josefem Seichem (1845–1904).²⁴ V obou případech doplňovala monumentální pomníkovou architekturu bohatá sochařská výzdoba. Kromě tradičních válečných trofejí a dvouhlavého orla ve vrcholu obelisku byl teplický pomník osazen nadživotní sochou smrtelně raněného vojáka. Naopak průčelí pomníku v Podbořanech dominovala busta císaře Františka Josefa I. a u jeho paty stála socha vojáka vzdávajícího hold panovníkovi.²⁵ Firma Josefa Seicheho, jehož nástupcem se stal jeho syn, architekt Josef Seiche, se podílela na řadě dalších pomníkových realizací po celém Ústeckém kraji, dochovány jsou například nerealizované projekty válečných pomníků pro Vejprty nebo Krásnou Lípu.²⁶ Podnik vlastnil lomy na dobývání kamene a provozoval kamenosochařskou dílnu u Novosedlic, působil také v oblasti restaurování památek a kromě umělecko-řemeslné a sochařské produkce se specializoval na průmyslové zpracování kamene a technické stavby.

²⁴ *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 1. 8. 1904, č. 90, roč. 44, s. 5.

²⁵ *Saazer Anzeiger*, 21. 6. 1905, č. 56, roč. 4, s. 5.

²⁶ *Erste Teplitzer Steinindustrie, Kunststein-, und Zementwarenerzeugung, Kanal- und Betonbau – Unternehmung Josef Seiche*, Teplitz, [s. a.].

²⁷ Firmu spoluzaložil Rudolf Burghart s Carlem Reefenem, ale od roku 1899 již fungovala samostatně pod názvem *Granit-, Syenit-, u. Marmor-Industrie Rudolf Burghart Brüx*.

²⁸ *Leitmeritzer Zeitung*, 30. 6. 1894, č. 50, roč. 24, s. 845.

²⁹ SOKA Teplice, f. Výbor pro postavení pomníku Josefu II. Duchcov, *Kaiser Josef Denkmalausschuss Dux 1899–1910 Tätigkeitsbericht*, nesign.

³⁰ Jiří BUREŠ – Marta PAVLÍKOVÁ, *Tatičku, vrať se k nám! 1. díl. Pomníky velké války na Lounsku, Ústí nad Labem 2018*; Tíž, *Tatičku, vrať se k nám! 2. díl. Pomníky velké války na Chomutovsku, Mostecku a Teplickou, Ústí nad Labem 2020*.

³¹ Dnes Nový Oldřichov.

Obr 14. Jubilejní pomník bitvy u Chlumce od architekta Julia Schmiedla z roku 1913. Foto: Marta Pavlíková, 2018

Mezi další zavedené kamenosochařské firmy působící v severních Čechách patřil mostecký závod Rudolfa Burgharta,²⁷ který zhotovil válečné pomníky v Litoměřicích (1894)²⁸ a v Mostě (1899). Firma byla primárně zaměřena na funerální a stavební produkci, podílela se také na výstavbě pomníku Josefa II. v Duchcově (1905)²⁹ a v meziválečném období na mnoha pomnících velké války na Mostecku, Lounsku a Teplickou.³⁰ Její realizace válečného pomníku v Mostě přesáhla svou kvalitou běžnou regionální produkci, a to především díky zapojení ve Vídni působícího sochaře Ernsta Hegenbartha (1867–1944), rodáka z Oldřichova u České Lípy³¹ a žáka sochaře Otto Königa. Hegenbarth, který je známý zejména díky své úzké spolupráci s přední vídeňskou architektonickou kanceláří Fellner u. Hellmer, navrhl pro pomník ústřední dramatickou realisticky pojatou postavu umírajícího vlajkonoše

Obr 15. Jubilejní pomník bitvy tří císařů u Vraného z roku 1913. Foto: Kateřina Neumannová, 2024

držícího vojenskou standartu, kterou z litiny následně odlila vídeňská slévárna Franze Xavera Pönningera.³²

Širší územní působnost měl také šluknovský závod Wilhelm Spölggen založený roku 1881 berlínským podnikatelem Viktorem Schleicherem a provozující vlastní lomy na granit a syenit v Lipové a Rožanech. Původní brusírnou kamene zásadně rozšířili Schleicherův zeť Wilhelm Spölggen (1858–1899) a později i jeho synové Johann a Wilhelm ml., pod jejich vedením firma expandovala i mimo oblast severních Čech.³³ Kromě opracování kamene se závod specializoval na sepulkrální tvorbu a podílel se na prestižních a náročných zakázkách, na nichž často spolupracoval s předními architekty a sochaři. Firma provedla například válečný pomník v Děčíně (1893), jehož 15 metrů vysoký obelisk vznikl podle návrhu děčínského stavitele Karla Höniga,³⁴ nebo pomníky ve Šluknově (1899) a ve Varnsdorfu

(1902). Architektonické řešení varnsdorfského monumentu je dílem mimořádně aktivního architekta a městského stavitele Antona Möllera (1864–1927),³⁵ v jehož portfoliu se nacházejí především stavby městských domů a vilové architektury.

Opominout nelze ani tvorbu chebského sochaře Karla Wilferta staršího (1847–1916), autora válečného pomníku ve Výsluní (1897)³⁶ a Vejprtech (1907) na Chomutovsku. Tento původní profesí tkadlec začínal jako řadový kameník v lomu a postupně se vypracoval na samostatného sochaře. Krátce studoval ve Stuttgartu, a poté se roku 1877 usadil v Chebu. K jeho nejznámějším dílům patří socha císaře Josefa II. (1887) a Schillerův památník (1892) v Chebu, válečný pomník v Jáchymově (1899), pomník Josefa II. v Bochově (1903) nebo sochařská výzdoba neorománského portálu kláštera v Teplé. Jako restaurátor se Karl Wilfert podílel na

³² *Brüxer Zeitung*, 20. 9. 1899, č. 75, roč. 52, s. 4–6, *Die Enthüllung des Kriegerdenkmals in Brüx*; *Das interessante Blatt*, 20. 7. 1899, č. 29, roč. XVIII, s. 8.

³³ Jan NĚMEC, *Obrázky z průmyslových dějin Šluknovska*, Rumburk 2012, s. 112–113; Zuzana JAKUBCOVÁ – Jana ŠUBROVÁ, *Pomníky lásky a smrti. K firemní produkci sepulkrálních děl na Jablonecku a Liberecku v 19. a první polovině 20. století*, in: Fontes Nissae. Prameny Nisy, č. 2, roč. 16 (2015), s. 31.

³⁴ *Tetschen-Bodenbacher Zeitung*, 16. 8. 1893, č. 65, roč. 38, s. 6.

³⁵ Renata PROCHÁZKOVÁ, *Stavby Antona Möllera*, in: Almanach 1868–2018 ke 150. výročí povýšení Varnsdorfu na město, Varnsdorf 2018, s. 85–95.

³⁶ J. BUREŠ – M. PAVLÍKOVÁ, *Tatíčku, vrať se k nám! 2. díl*, s. 106–109.

renovaci barokního sloupu Nejsvětější Trojice v Teplicích a pro Bílinu vytvořil podle návrhu vídeňského architekta Antona Helmessena památník lékaře Franze Ambrose Reusse a jeho syna Augusta Emanuela z roku 1898.³⁷

Mezi další regionální autory podílející se na pomníkové produkci dlouhého 19. století patří například kameník Alois Siegert, autor válečného pomníku v Kadani (1892),³⁸ nebo kamenický mistr Eduard Bernhard, jenž společně se staviteli Karlem Grohmannem a Franzem Wolfem vybudoval válečný jubilejní pomník v Petrovicích (1908) dedikovaný císaři Františku Josefu I. u příležitosti šedesátého výročí jeho vlády.³⁹

Ve stejném roce byl odhalen také jubilejní pomník v Krásné Lípě věnovaný památce válečných obětí z let 1859 a 1866.⁴⁰ Místo tradičního obelisku je na kamenném podstavci umístěná majestátní bronzová plastika odpočívajícího lva chránícího tlapami válečný štít s rakousko-uherským dvouhlavým orlem, ta pochází z dílny drážďanského sochaře Moritze Clemense Grundiga (1859–1939) a byla odlita uměleckou a zvonařskou slévárnou Alberta Bierlinga v Drážďanech. Grundig absolvoval drážďanskou akademii, kde studoval u Johanneše Schillinga, se kterým později také spolupracoval na sochařských zakázkách. Jak dokládá krásnolipská plastika, měl Grundig cit pro monumentalitu a byl mistrem realistického detailu. Je zajímavé, že téměř identické výtvarné řešení Grundig použil o několik let později při realizaci pomníku obětí velké války v saském Grumbachu.

Na území Ústeckého kraje se setkáme i s tvorbou sochaře Johanna Adolfa Mayerla (1884–1954), příslušníka nastupující umělecké generace, autora více než dvou desítek originálně pojatých válečných pomníků nacházejících se na rozsáhlém území Chebska a přilehlých regionů.⁴¹ Tento absolvent teplické keramické školy a žák Josefa Myslbeka na pražské akademii ve své tvorbě navazoval na monumentalizující heroismus Franze Metznera a francouzské sochařství bourdelovského stylu.⁴² Do jeho rané tvorby ovlivněné secesí a nastupujícím expresionismem spadá například monumentální pomník Františka Josefa I. v Jablonci nad Nisou (1908) nebo vrcholová plastika lva, kterou vytvořil pro jubilejní pomník v Chlumci z roku 1913. Tento památník postavený u příležitosti stého výročí vítězství koaličních armád nad francouzskými vojsky byl věnován památce rakouských válečných obětí a jeho podobu navrhl pražský

Obr 16. Pomník padlým v rakouských válkách v Benešově nad Ploučnicí od sochařů Fritze Tampeho a Paula Philippa z roku 1912. Zdroj: soukromá sbírka Stanislava Dulíka

architekt a žák Jana Kotěry Julius Schmiel (1883–1944) na objednávku Společnosti pro podporu německé vědy, kultury, umění a literatury v Čechách.⁴³ Velkolepý projekt vysoké masivní věže symbolicky završené figurou lva shlížejícího na bývalá bojiště se vymyká z domácí dobové produkce válečných pomníků a jde o zcela ojedinělý typ memoriální stavby vztahující se především k monumentům zahraniční německé provenience. Na výzdobě památníku se kromě Johanna Adolfa Mayerla podílel také pražský malíř Karl Krattner (1862–1926), který vytvořil nástěnné malby s mo-

³⁷ *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 1. 6. 1898, č. 44, roč. 38, s. 3, *Enthüllung des Reuss-Denkmal*.

³⁸ Petr HLAVÁČEK, *Löschnerovo náměstí v Kadani*, Kadaň 2015, s. 19.

³⁹ *Blätter der Erinnerung des Kaiser-Jubiläums und an die Weihe des Kriegerdenkmals in Peterswald*, Peterswald 1908, s. 11.

⁴⁰ *Abwehr*, 2. 12. 1908, č. 97, roč. 38, s. 11–12.

⁴¹ V Ústeckém kraji realizoval dnes již zaniklý pomník v Lubenci (1923) a společně s Viktorem Gustavem pomník v Jirkově (1928).

⁴² Zbyněk ČERNÝ – Marcel FIŠER, *Umění v Chebu. Umění ve veřejném prostoru*, sv. 2, s. 20–22.

⁴³ Martin KRSEK, *Julius Schmiel. Architekt ve stínu hvězd*, in: Marcela Zemanová – Václav Zeman (edd.), *Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu*, s. 107–116.

Obr. 17. Slavnostní odhalení pomníku padlým v rakouských válkách ve Varnsdorfu konané dne 17. srpna 1902.

Zdroj: Oblastní muzeum v Děčíně, pobočka Muzeum Varnsdorf

tivem „Zmrtvýchvstání“ v kopuli dnes nepřístupné pamětní síně v interiéru monumentu.⁴⁴ Krattner navštěvoval ateliér náboženské a monumentální malby u Františka Sequense na pražské akademii, následně však přešel na mnichovskou akademii, po jejím dokončení podnikl řadu studijních cest po Itálii. Obdobně jako Mayerl se pomníkové problematice věnoval dlouhodobě a během velké války byl například členem Německého pomníkového výboru.

Specifický charakter má i další jubilejní pomník tzv. osvobozenecy války od neznámého autora vybudovaný v roce 1913 na Lounsku v otevřené krajině mezi Perucí a Vraným. Tato menší, kamenná mohyla lapidárních tvarů vrcholí plastikou bronzového dvouhlavého orla s rozepjatými křídly a původně nesla reliéfní desku s vyobrazením císaře Františka I., cara Alexandra I. a pruského krále Friedricha Viléma III., kteří ze stejného místa sledovali vojenské manévry spojeneckých armád protinapoleonské koalice.

Soubor válečných monumentů věnovaných obětem rakouských válek druhé poloviny 19. století pomyslně uza-

vírá pomník v Benešově nad Ploučnicí, vytvořený v roce 1912 dvojicí začínajících umělců, sochaři Paulem Philippem a Fritzem Tampem (1887–1945).⁴⁵ Tento intimní, neokázalý památník měl podobu realisticky pojaté bronzové plastiky stojícího zamyšleného vojáka v uniformě císařské řadové pěchoty umístěné na nízkém kamenném soklu a zbavené veškerých heroických gest. Vůdčí osobností tvůrčí dvojice byl bezpochyby Fritz Tampe, který patřil mezi absolventy teplické keramické školy, byl žákem Franze Metznera na Uměleckoprůmyslové škole ve Vídni a jeho díla byla silně ovlivněna stylem art deco a expresionismem. Pomníková tvorba zaujímal v Tampeho díle významné místo, úspěšně se zúčastnil například soutěže na vzorové pomníky rakouských vojáků vyhlášené v roce 1916 Uměleckoprůmyslovým museem v Praze,⁴⁶ jako autor nebo člen poroty se pravidelně účastnil pomníkových soutěží⁴⁷ a patří mezi nejplodnější a zároveň umělecky nejprogresivnější tvůrce válečných pomníků v severočeském regionu.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ K osobě Fritze Tampeho viz: Petr JOZA, *Podmokelský sochař Fritz Tampe a osud jeho děl*, in: DVZ, č. 2, 1999, roč. IX, s. 34–41.

⁴⁶ Jiří BUREŠ – Marta PAVLÍKOVÁ, *Tatičku vrať se k nám! 3. díl. Pomníky velké války na Litoměřicku*, Ústí nad Labem 2021, s. 20.

⁴⁷ J. BUREŠ – M. PAVLÍKOVÁ, *Tatičku vrať se k nám! 2. díl*, s. 218.

Festivity a ritualizace

Pomyslným vrcholem uzavírajícím realizaci válečného pomníku býval okamžik jeho slavnostního předání veřejnosti spojený s jeho odhalením a svěcením. Program této ritualizované festivity býval zpravidla zahajován slavnostním průvodem místních spolků, typicky veteránských nebo válečnických, který za hudebního doprovodu spolkových kapel prošel městem až k pomníku, u něhož pozvaní hosté a zástupci zúčastněných organizací přednesli své zdravice. Poté následoval akt odhalení, jemuž předcházela polní bohoslužba spojená se svěcením, následně byl pomník slavnostně předán do péče obce. Na oficiální část akce navazoval program pro širokou veřejnost zahrnující obvykle zahradní slavnost, koncert nebo taneční zábavu.

V německém prostředí byl liturgický akt svěcení pomníku (*Kriegerdenkmalweihe*) spojený s polní mší (*Feldmesse*) slouženou u improvizovaného oltáře významově nadřazený vlastnímu odhalení pomníku (*Kriegerdenkmalenthüllung*).⁴⁸ V případě pomníků ve větších městech býval akt svěcení a bohoslužby ekumenicky rozšířen o účast kněží dalších vyznání, tak tomu bylo například v Mostě, kde žehnání pomníku proběhlo za přítomnosti římskokatolického kněze, evangelického faráře a rabína.⁴⁹ Kněz, který vykonal svěcení pomníku, často také zastával funkci hlavního řečníka.

Tyto slavnosti měly výrazně rakouský vlastenecký charakter, zároveň však akcentovaly německý étos, což se symbolicky odráželo na množství černo-žlutých a černo-červeno-žlutých vlajek a dekorací zdobících okolí pomníku včetně městských domů. Akcí se účastnilo primárně německy hovořící obyvatelstvo a byly na ně zvány německé spolky, během slavnostní ceremonie se kladl důraz na hrdinskou oběť padlých „německých“ synů vlasti, na jejichž paměť byly pomníky postaveny. Příslušnost k německému

národu ale neměla, alespoň proklamativně, vylučovat věrnost rakouské vlasti.⁵⁰

Tradiční součástí závěru programu bývalo kladení pamětních věnců. V Petrovicích byl například k pomníku položen tzv. věnec věrnosti s patriotickou černožlutou stuhou, uvitý z dubového listí a alpské protěže, oblíbené rostliny císaře Františka Josefa I. Dubové listoví – tradiční symbol německví, odkazovalo na hrdinství a oběti padlých vojáků: „*Unsere Treue zu Religion, Kaiser und Vaterland muss so fest stehen wie die Eichen*“.⁵¹ Důstojnost okamžiku odhalení pomníku umocňoval vhodně zvolený hudební doprovod. Mezi oblíbený repertoár patřila náboženská píseň „*Die Himmel rühmen des Ewigen Ehre*“, tradiční hymnus „*Modlitba před bitvou (Gebet vor der Schlacht)*“ od Theodora Körnera⁵² nebo Schubertova Německá mše.

Účast na těchto akcích bývala tradičně vysoká, při odhalení válečného pomníku v Litoměřicích kráčelo ve slavnostním průvodu 881 členů 66 spolkových organizací za doprovodu třinácti spolkových kapel,⁵³ podobně vysokou návštěvnost zažili také v Teplicích, kde se akce zúčastnilo 55 veteránských spolků z Čech i Saska,⁵⁴ nebo v Děčíně, kterým prošlo více než 1200 mužů.⁵⁵ Svým rozměrem a výpravností převyšily popsání akce jen slavnosti odhalení jubilejního pomníku v Chlumci⁵⁶ a památníku tří císařů u Vraného pořádané v roce 1913.

Obě tyto události měly nadregionální charakter, slavnostní ceremonie v Chlumci vedené litoměřickým biskupem Josefem Grossem se kromě jiných zúčastnil arcívěvoda Karel František Josef, budoucí císař Karel I., kterého doprovázel český místodržitel kníže František Thun-Hohenstein.⁵⁷ Kníže Thun-Hohenstein byl společně se zástupci rakouské generality čestným hostem také na slavnosti svěcení pomníku u Vraného. Za účasti početné delegace pluků, které se v roce 1813 zúčastnily válečného tažení, pomník vysvětil Lev kardinál Skrbenský z Hříště, arcibis-

⁴⁸ Tento akt je v německém prostředí označován termínem *Kriegerdenkmalenthüllung* (odhalení válečného pomníku), nebo *Kriegerdenkmalweihe* (vysvěcení válečného pomníku).

⁴⁹ *Brüxer Zeitung*, 20. 9. 1899, č. 75, roč. 52, s. 4–6, *Die Enthüllung des Kriegerdenkmals in Brüx*.

⁵⁰ *Leitmeritzer Zeitung*, 1. 8. 1894, č. 59, roč. 24, s. 990, *Die Enthüllung des Leitmeritzer Kriegerdenkmals: „Wie selbstverständlich, trug das ganze Fest ein österreichisch patriotisches Gepräge, und die Grundfarbe des Festschmuckes bildeten die Farben schwarz-gelb. Doch auch das Symbol treue deutscher Gesinnung, die Dreifarbe schwarz-rot-gelb leuchtete aus dem Festschmucke hervor und verkündete vor aller Welt, dass deutsche Gesinnung kein Hindernis ist für wahren österreichischen Patriotismus und das derjenige der seinem Volkstum ergeben ist, auch mit gleicher Liebe an seinem österreichischen Vaterlande zu hängen vermag.“*

⁵¹ Překlad: „*Naše věrnost církvi, císaři a vlasti musí být silná jako duby*“. Publikováno v *Blätter der Erinnerung*, s. 17.

⁵² Básník Theodor Körner (1791–1813) se účastnil protinapoleonských válek z let 1813–1815 (n. *Befreiungskriege*). Jeho životní příběh vojenského dobrovolníka a básníka, který padl v boji, ovlivnil německou pomníkovou kulturu. V pohraničních oblastech s převahou německy hovořícího obyvatelstva mu byla věnována řada pomníků a běžnou součástí výzdoby německých pomníků velké války se staly citáty z jeho básní. Viz též Zdeněk HOJDA, *Pomník jako výraz loajality? Pomníky českých Němců v dlouhém 19. století*, in: Pavla Machalíková – Taťána Petrasová – Václav Petrbok (edd.) *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*, Praha 2016, s. 164–184.

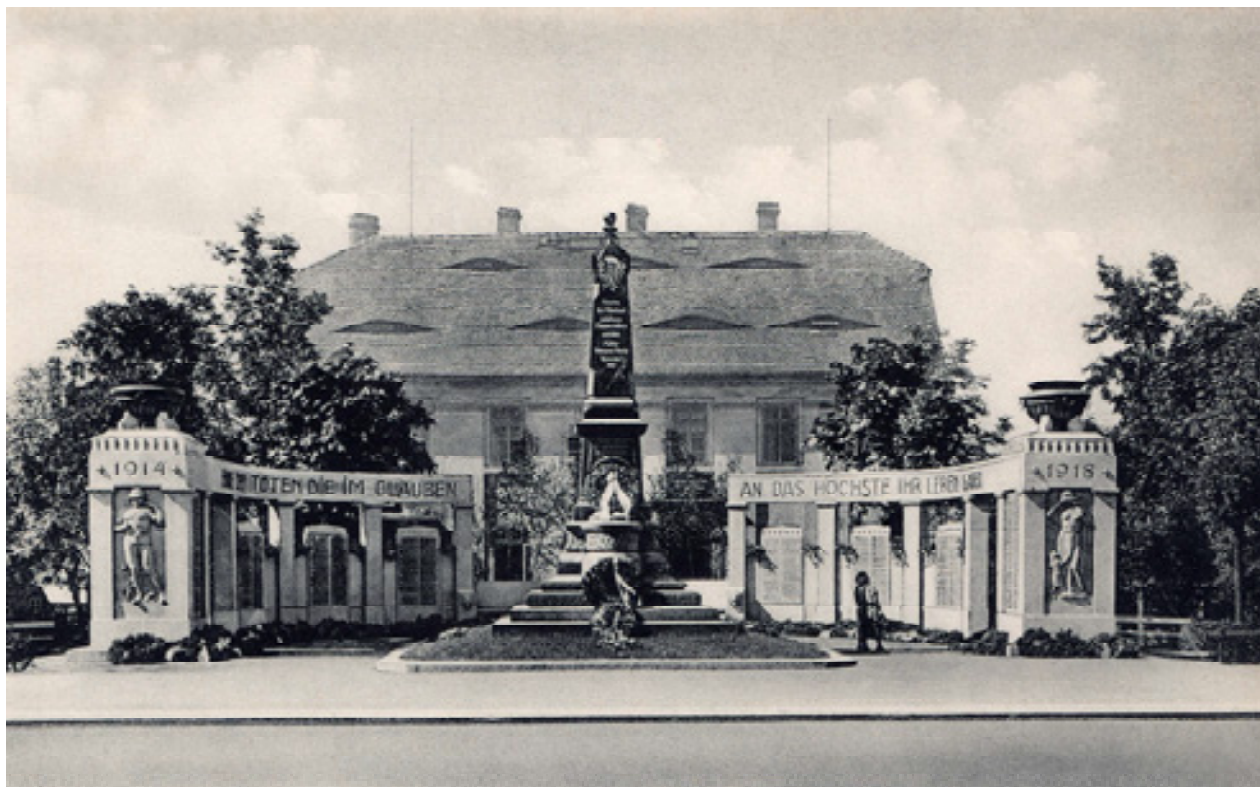
⁵³ *Leitmeritzer Zeitung*, 1. 8. 1894, č. 59, roč. 24, s. 990, *Die Enthüllung des Leitmeritzer Kriegerdenkmals*.

⁵⁴ *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 9. 5. 1894, č. 37, s. 4 a 34.

⁵⁵ *Tetschen-Bodenbacher Zeitung*, 16. 8. 1893, č. 65, roč. 38, s. 5.

⁵⁶ Více ke slavnosti viz V. KESSLER, *Bolest v kamení*, s. 191–200.

⁵⁷ *Teplitz-Schönauer Anzeiger*, 1. 9. 1913, č. 136, roč. 53, s. 5–7, *Jahrhundertfeier der Schlacht bei Kulm*.

Obr 18. Pomník padlým v rakouských válkách ve Varnsdorfu po adaptaci z roku 1925 od architekta Fritze Dolleschala, nedatovaná pohlednice (květen 1925). Zdroj: SOKA Louny

kup pražský. Slavnostní proslov, který přednesl zástupce pomníkového výboru a zemský velitel v Čechách generál Arthur Giesl von Gieslingen, byl pronesen v němčině a následně zopakován majorem Laškem v češtině. Pomník do další péče a ochrany převzal jménem metropolitní kapituly u sv. Víta světící biskup František Brusák, který slavnost následně ukončil provoláním slávy císaři v německém i českém jazyce.⁵⁸

Druhý život válečných pomníků

Rozsáhlou transformací oficiální vzpomínkové kultury vyvolal vznik Československé republiky, jenž sebou nevyhnutelně přinesl nejprve spontánní a následně řízenou vlnu pomníkové očisty, která zasáhla i památníky obětí rakouských válek. První období, do kterého spadají obrazoborecké pomníkové bouře v Teplicích⁵⁹ a Chebu,⁶⁰ lze vymezit roky 1918 až 1923. Legislativní rámec pro řízenou očistu veřejného prostoru se již v roce 1921 pokusila neúspěšně vymezit skupina národně socialistických poslanců sdružených

kolem Františky Zemínové a Theodora Bartoška, která připravila právní normu o nezákonné monarchistické propagandě.⁶¹ Otázce pomníkové kultury se ale důsledně věnoval až zákon na ochranu republiky,⁶² který vešel v platnost roku 1923. Dle § 26 tohoto zákona byla v zájmu republiky umožněna likvidace památek protistátního rázu nebo těch, jež byly postaveny na veřejných místech a věnovány některému z členů bývalých panovnických rodin na našem území nebo příslušníkům habsbursko-lotrinské dynastie. Politický kontext stavěl takové pomníky, pamětní desky, busty nebo znaky do role mladé republiky nepřátelských symbolů a míst antagonistické nacionální identifikace, kterou bylo nezbytné odstranit nebo příhodným způsobem upravit. Dohled nad pomníkovými pořádky připadl místně příslušným politickým (státně policejním) úřadům, které mohly za neuposlechnutí výzvy k odstranění pomníku nebo za ilegální postavení nového pomníku uložit finanční sankce až do výše 10 000 Kč nebo až tříměsíční trest odnětí svobody. Pomníky zbavené politicky nežádoucích symbolů byly následně různým způsobem upravovány s úmyslem převrstvit jejich

⁵⁸ *Národní listy*, 19. 8. 1913, č. 227, roč. 54, s. 2.

⁵⁹ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu. Díl I.*, Praha 2003, s. 400.

⁶⁰ Jan KRTIČKOVÁ, *Chebský pomník císaře Josefa II. a jeho pozoruhodný příběh*, in: Sborník Muzea Karlovarského kraje, sv. 26, 2018, s. 55–80.

⁶¹ Michal PEHR, *Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečné éře*, in: Časopis národního muzea, č. 3–4, 2015, s. 35.

⁶² Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n. ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky. *50/1923 Sb. Zákon ze dne 19. března 1923*. Online. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky>. [cit. 2024-09-05].

původní význam novým ikonografickým programem, nejčastěji upomínajícím na oběti velké války. Tyto úpravy často radikálním způsobem zasahovaly do vlastní stavební i estetické integrity původního díla a jejich kvalita byla odvislá od významu místa a sídla, kde se pomník nacházel.

Nežádoucí nápisy oslavující rakouskou monarchii byly z pomníků zpravidla odtesány nebo alespoň začerněny jako v případě válečného pomníku ve Výsluní, kde začerněné dedikační nápisy v roce 1926 překryla nová nápisová deska věnovaná padlým velké války.⁶³ V podobném duchu byly v meziválečném období upraveny také válečné pomníky v Blatně, Hoře sv. Šebestiána, v Petrovicích nebo v Benešově nad Ploučnicí. Po vydání zákona na ochranu republiky byl adaptován také válečný pomník v Podbořanech, ze kterého byly odstraněny busta císaře Františka Josefa I. společně se sochou rakouského vojáka a nahrazeny tlapatým křížem a novými nápisovými deskami.⁶⁴ Pomník ve Varnsdorfu (1902) zbavený již krátce po válce symbolů rakouské monarchie, byl v roce 1921 doplněn provizorní deskou dedikovanou padlým velké války⁶⁵ a následně prošel celkovou stavební úpravou iniciovanou v roce 1924 vojenskými vysloužilci, respektive nástupnickou organizací původního stavebníka, dřívějšího veteránského spolku. Veřejnou soutěž na novou podobu varnsdorfského pomníku vyhrál originální projekt architekta Fritze Dolleschala z Nového Boru počítající s dostavbou otevřené zděné exedry s odpočinkovými lavicemi a osmi kamennými nápisovými deskami se jmény 707 obětí velké války.⁶⁶

Většina takto adaptovaných memoriálních staveb setrvala na svých místech v nezměněné podobě až do roku 1945, část z nich však prošla ještě v průběhu druhé světové války další úpravou vyvolanou úředně nařízeným sběrem kovů pro válečné účely. Takto postižen byl například pomník v Mostě, který přišel o bronzovou sochu vlajkonoše⁶⁷ nebo pomník v Hoře sv. Šebestiána, ze kterého byla v roce 1926 sejmuta původní plastika dvouhlavého orla a v roce 1940 odevzdána pro válečné účely.⁶⁸

Po osvobození v roce 1945 se společnost musela vyrovnat s problematickým dědictvím pomníků českých

Obr 19. Torzo rozebraného jubilejního pomníku v Lovosicích před konečnou likvidací, 20. červenec 1960. Zdroj: soukromá sbírka Martina Brůži

Němců. Základní strategií tohoto vyrovnávání se stala likvidace nežádoucích staveb, případně jejich adaptace nebo milosrdná ignorace. V rámci likvidace byly postižené památky bez náhrady zničeny. Takto zanikl například pomník v Děčíně, který byl silně poškozen již při spojeneckém náletu na konci války,⁶⁹ cíleně rozebrány byly pomníky v Podbořanech,⁷⁰ Mostě nebo Teplících.⁷¹ Demontované památky často nahradily nové ideologicky vhodnější pomníky nejčastěji dedikované památce osvobození Rudou armádou, jak tomu bylo v Benešově nad Ploučnicí.⁷² Naopak ve Varnsdorfu byl na místě po odstraněném válečném pomníku v květnu 1946 zřízen čestný hrob vojáka Rudé armády Ivana Bovšika,⁷³ do současnosti se tak z původního monumentu v lapidáriu varnsdorfského muzea dochovala jen poškozená torza nápisových desek z roku 1925 druhotně přetesaná nápisy „MÍR, MIP, FRIEDEN“.

⁶³ J. BUREŠ – M. PAVLÍKOVÁ, *Tatíčku vrať se k nám! 2. díl*, s. 108.

⁶⁴ Vojtěch PEKSA, *Podbořany. 660 let od první písemné zmínky*, Podbořany 2023, s. 53.

⁶⁵ Jiří SUCHARDA – Hynek DOMALÍP, *Varnsdorfské vojenské pomníky II. Pomník na Národní ulici, 1. část*, in: Hlas Severu 23. 8. 2013, č. 15, roč. 33, s. 6.

⁶⁶ Jiří BUREŠ – Marta PAVLÍKOVÁ, *Tatíčku vrať se k nám! 4. díl. Pomníky velké války na Děčínsku a Ústecku*, Ústí nad Labem 2023, s. 132.

⁶⁷ SOKA Most, f. AM Most, inv. č. 5461, kart. 519, sběr kovů pro válečné účely.

⁶⁸ Památky – Oficiální stránka obce sv. Šebestián, via: www.sebastian.cz [citováno 30. 3. 2024].

⁶⁹ Milan ROSENKRANC, *Děčínské pomníky padlým*, in: DVZ, č. 2, roč. XXV., 2015, s. 89.

⁷⁰ V. PEKSA, *Podbořany*, s. 53.

⁷¹ Květoslava KOCOURKOVÁ – Karel VILÍM, *Zmizelé Teplice*, Praha 2009, s. 72.

⁷² Vladimír ŠEFL, *Benešov nad Ploučnicí. Střípky z minulosti našeho města*, Benešov nad Ploučnicí 2009, nestránkováno; Zdeněk HENIG, *Benešov nad Ploučnicí*, Benešov nad Ploučnicí 2013, s. 259–260.

⁷³ Jeho ostatky byly v roce 1951 přeneseny na městský hřbitov v souvislosti s odhalením pomníku osvobození Rudou armádou od Jaroslava Horejce na protější straně ulice, in: NPÚ ÚOP ÚL, evidence památek dělnického hnutí, Varnsdorf – památník osvobození Rudou armádou.

Obr 20. Pomník padlým v rakouských válkách ve Výsluní od Karla Wilferta z roku 1897 po celkové úpravě po roce 1945, nedatovaná fotografie (okolo roku 1980). Zdroj: NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem

Další část sledovaného pomníkového fondu prošla adaptací, v pořadí již druhou, jež opět směřovala k přizpůsobení jejich vzhledu a významu novým společensko-politickým poměrům a tím i k jejich lepšímu přijetí novou komunitou. Jednalo se téměř výhradně o stavby v meziválečném období adaptované na pomníky obětí velké války. Toto převrstvení doprovázelo systematické ničení německých textů nebo německy vnímaných symbolů, jakými byly tlapaté kříže, plastiky orlů nebo dubové ratolesti. V některých případech se adaptační práce omezily na pouhou výměnu dedikační desky za novou s českým nápisem a státním znakem socialistického Československa jako v případě pomníku ve Výsluní. Pouze menší část válečných pomníků v Ústeckém kraji zůstala zachována in situ a mimo pozornost odborné i laické veřejnosti byla ponechána pozvolnému rozpadu.

Zcela odlišně bylo přístupováno k souboru napoleonských pomníků v Chlumci, Přestanově a Varvažově, které byly díky svému mimořádnému uměleckému a historické-

Obr 21. Jubilejní pomník padlým ve válkách z let 1848 a 1866 v Chudeříně z roku 1898 po celkové obnově. Zdroj: NPÚ ÚP v Ústí nad Labem. Foto: Marta Pavlíková 2019

mu významu v roce 1958 zapsány na seznam státem chráněných kulturních památek a staly se integrální součástí nového kulturně-historického výkladu československých dějin. Ostatní válečné památníky se rehabilitace dočkaly až po roce 1989 v souvislosti se změnou politického systému a od devadesátých letech minulého století probíhá jejich postupná obnova. Názorným příkladem může být renovace jubilejních pomníků v Krásné Lípě (1908) a v Chudeříně u Litvínova (1898) nebo Lehmannových pomníků v Kunraticích (1903 a 1906).⁷⁴ Pozvolna tak dochází k obnově historické paměti namísto jejího přepisování a záchraně válečných monumentů, které se staly ideovými zdroji a vzory pro mladší poválečné realizace a svým obsahem a estetickým pojetím silně ovlivnily vývoj meziválečné pomníkové kultury v Československu.

⁷⁴ Dochované torzo pomníku z roku 1906, již nebylo možné obnovit, v rámci obnovy byl pomník roku 1997 nahrazen replikou zhotovenou restaurátorem Janem Pokorným z Děčína.